

FÓRUM

Diskurzusok a kommunikáció- és a médiatudományok akadémiai pozíciójáról

DEMETER MÁRTON*

1. Bevezetés

Bár a kommunikáció- és a médiatudományok még akkor is több mint százéves múlttal rendelkeznek, ha különálló akadémiai diszciplínaként tekintünk rájuk,¹ sajátos módon a hazai diskurzusban még mindig gyakran jelennek meg marginális vagy egyenesen komolytalan szakterületekként. A kommunikációkutatásnak egészen a legújabb időkig nem volt Magyarországon valódi akadémiai képviselője,² és a kommunikációkutatókat még ma is többé-kevésbé más diszciplínák bizottságaiban értékelik kutatási pályázatok benyújtásánál, egyetemi tanári kinevezéseknél vagy az akadémiai doktori cím megpályázása esetén. A kommunikáció- és a médiatudományokat még ma is gyakran tekintik „kamu-” vagy „büfészakoknak” a közbeszédben,³ amelyek bár népszerűek az egyetemre felvételiző diákok körében, nem adnak olyan koherens és mély elmélyülést kívánó ismereteket, mint más klasszikus társadalomtudományok (és akkor itt most nem beszélünk azokról a narratívákról, amelyek még a társadalom- és a bölcsészettudományokat is alacsonyabb rendűeknek tekintik a természettudományoknál).

Ebben az írásban emellett érvelek, hogy ezek a diskurzusok nem veszik figyelembe sem a diszciplína nemzetközi és hazai hagyományait, sem pedig valós tudományos és társadalmi hatását. Mint írásomból kiderül majd, a kommunikációkutatások valójában számos igen jelentős társadalom-, bölcsészet- és részben mérnöktudományi területet ölelnek fel, a kutatásokban alkalmazott módszerek szigorúsága a magas minőségű kutatások esetében teljes mértékben megfelel a társadalomtudományi kutatások sztenderdjeinek, a tárgyalt témák pedig a modern társadalmak legfontosabb jelenségeit érintik. Először röviden áttekintem a diszciplína kialakulásának

* Egyetemi docens, Nemzeti Közszerzői Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar.

¹ A közvetlen intézményesülést a szakirodalom általában az 1940-es évekre teszi, azonban a diszciplináris keretek már az 1870-es években kezdtek egyértelműen kirajzolódni. Lásd Peter SIMONSON – David W. PARK: *The International History of Communication Studies*. New York, Routledge, 2016.

² BAJOMI-LÁZÁR Péter: Rendhagyó szerkesztői jegyzet. A kommunikáció- és médiatudomány magyarországi helyzetéről. *Médiakutató*, 2015/1., 5–8.

³ DEMETER Márton – HORÁNYI Özséb: A kommunikáció- és médiatudomány szakos diplomában rejlő lehetőségek. *Jel-Kép*, 2015/1. különszám, 5–9.

nyugati történetét, majd szó lesz a hazai szakmai intézményesülésről, végül napjaink kommunikációkutatásairól szólva elemzem a szakma nemzetközi láthatóságát, a tudományos kutatások hatását, és bemutatok néhányat azokból a legjelentősebb témákból, amelyek vizsgálatához a kommunikációkutatás eszközei ma már elengedhetetlenek.

2. Kommunikációkutatás nemzetközi kontextusban

A kommunikációkutatás a nemzetközi szakirodalom egyöntetű álláspontja szerint tipikusan nyugati diszciplína, ezen belül is elsősorban az Egyesült Államokban intézményesült a 20. század elején, első kutatói – Kurt Lewin, Carl Hovland, Harold Lasswell és Paul Lazarsfeld – Amerikában éltek és alkottak.⁴ Ennek megfelelően az USA-ban nemcsak a legfontosabb nemzetközi tudományos társaságok, mint például az International Communication Association (ICA), a National Communication Association (NCA) vagy az Association for Education in Journalism and Mass Communication jöttek létre, hanem a legfontosabb folyóiratok – tipikusan ezeknek a társaságoknak a hivatalos akadémiai lapjai – is amerikaiak. Az első, specifikusan kommunikációs képzést nyújtó egyetemek a múlt század negyvenes éveiben szintén az Egyesült Államokban jöttek létre,⁵ de a 20. század első felében más nyugati országokban (Franciaországban, Németországban, később az Egyesült Királyságban) is indultak kommunikáció szakos programok.

A tudományterületen máig érvényesülő nyugati dominanciát közvetett módon más tényezők is magyarázzák, amelyek közül a legfontosabb az, hogy a globális Dél (Afrika, Kelet-Európa, Ázsia, Latin-Amerika és a Közel-Kelet) számos területén a nyugati demokráciák szempontjából értelmezve elnyomó rezsim uralkodott, ahol az egyetemi autonómia hiánya, a szólásszabadság és más kommunikációs jogok korlátozása jelentősen akadályozta egy nyugati típusú, nemzetközileg is értelmezhető kommunikáció- és médiakutatási paradigma kialakulását.⁶ Emellett számos régióban – jelesül a volt szocialista tömb országaiban is – az angoltól különböző (a szocialista tömb országainak esetében az orosz) nyelv vált a kötelezően tanítandó második nyelvvé, ami megnehezítette a már akkor is elsősorban angol nyelven folyó nemzetközi tudományos diskurzushoz való csatlakozást. Ráadásul politikai okokból a Nyugaton újonnan létrejött tudományterületek, főként a társadalmi vonatkozásúak, a volt szocialista tömb számára kevésbé voltak hozzáférhetőek: a nyugati társadalomtudományos folyóiratok elérhetősége korlátozva volt, elméleti szinten a marxista irodalom specifikusan kelet-európai értelmezése került előtérbe, a társadalomtudósok Nyugatra utazása konferenciák látogatása céljából nem volt támogatott.⁷ Ennek megfelelően a médiáról és a kommunikációról való gondolkodás a hideghá-

⁴ Jefferson D. POOLEY – David PARK: Communication Research. In Peter SIMONSON et al. (szerk.): *The Handbook of Communication History*. New York, Routledge, 2013, 76–93.

⁵ BAJOMI-LÁZÁR i. m. (2. lj.).

⁶ DEMETER Márton: The Winner Takes It All: International Inequality in Communication and Media Studies Today. 96(1) *Journalism & Mass Communication Quarterly* (2019) 37–59.

⁷ János KORNAI: *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. Oxford, Oxford University Press, 1992.

ború időszakában jelentősen megosztott a Nyugat és a Kelet relációjában, viszonylag kevés átjárási lehetőséggel.⁸

A történelmi múlt azonban csak részlegesen képes magyarázni a kommunikáció- és a médiatudományok elsöprő nyugati dominanciáját. Például bár a hidegháború befejezése óta több mint harminc év telt el, a volt szocialista országok nemzetközi láthatósága a társadalomtudományokban nem lett jelentősen magasabb, mint volt a rendszerváltás előtt, a régió (más nem nyugati régiókhoz hasonlóan) nincs arányosan reprezentálva sem a tudományos szerzők, sem az idézések, sem a szerkesztőbizottsági tagságok, sem a tudományos társaságok, sem az elnyert kutatási támogatások vonatkozásában.⁹ Ezenkívül az empirikusan vizsgált gyakorlati jelenségek mellett metaszinten is megfigyelhető a nyugati hegemonia. A kommunikációkutatás történetéről szóló munkák jelentős többsége egyszerűen ignorálja a globális Dél régióit, nem számol be az ezeken a területeken végbement diszciplináris fejlődésről, kész tényként kezelve, hogy a kommunikáció- és a médiakutatás nem más, mint a nyugati országok és ezen belül is tipikusan az Egyesült Államok kutatási hagyománya.

Jefferson Pooley és David Park több mint 1600 cikket elemzett,¹⁰ amelyek valamilyen módon a nemzetközi kommunikáció- és médiakutatás történetével foglalkoztak, és azt találták, hogy mind az Egyesült Államok, mind az Egyesült Királyság átlagosan több mint kétszer annyi említéssel rendelkezik bennük, mint az összes többi ország együttvéve. Ha ebből levonjuk a nyugati országokat, akkor azt találjuk, hogy a globális Dél országaira – a teljes afrikai kontinensre, Ázsiára, Latin-Amerikára vagy a Közel-Keletre – mindösszesen kevesebb mint 4%-nyi utalás történik. Ráadásul ezek az utalások regionális jellegűek, és miközben például az amerikai példák, kutatások és elméletek nemzetközinek is számítanak, a globális Délen kifejtett elméletet, kutatást vagy történelmi példát csak regionálisnak tekintenek.

Mi sem mutatja jobban, mennyire megalapozatlan az a felfogás, amely szerint a kommunikáció- és a médiakutatások valójában kizárólag nyugati diszciplinák, mint az ICA legújabb kézikönyve,¹¹ amelyben a világ különféle régióiban dolgozó kommunikációkutatók ismertetik az ottani jellemző kommunikációelméleteket, fogalmakat és értelmezéseket. A kötetből a tudományterület nemzetköziesülése is kirajzolódik: megtudjuk, hogy a kommunikáció- és a médiakutatásnak a világ valamennyi régiójában kialakult történelme van komoly teoretikusokkal, mint például Molefi Kete Asante, aki az afrikai elméletet képviseli, Yoshitaka Miike és Jing Yin, akik az ázsiai szempontot építik be a kommunikációkutatásba, a kínai hagyományú diskurzuselemzéssel foglalkozó Shi-Xu, Ahmad Murad Merican, aki az arab kommunikációelmélettel foglalkozik, vagy Horányi Özséb, aki magyar szerzőként tudott kommunikációelméletével bekerülni ebbe az impozáns kötetbe.

⁸ EPP LAUK: A View from the Inside: The Dawning of De-Westernization of CEE Media and Communication Research? 3(4) *Media and Communication* (2015) 1–4.

⁹ MANUEL GOYANES – MÁRTON DEMETER: How the Geographic Diversity of Editorial Boards Affects What is Published in JCR-Ranked Communication Journals. 97(4) *Journalism & Mass Communication Quarterly* (2020) 1123–1148.

¹⁰ POOLEY–PARK i. m. (4. lj.) 80.

¹¹ YOSHITAKA MIIKE – JING YIN (szerk.): *The Handbook of Global Interventions in Communication Theory*. New York, Routledge, 2022.

A nem nyugati kommunikáció- és médiakutatás irányzatai között kiemelt figyelmet érdemel Latin-Amerika, illetve tágabban az ibero-amerikai régió, ahol a kommunikációkutatásnak sok évtizedes története van. A régió több szempontból igen szerencsés helyzetben van, hiszen noha országai között jelentősek a különbségek, kulturális, történelmi, intézményi és nyelvi szempontból szoros a kapcsolatuk egymással,¹² így a regionális tudományos élet – a kommunikációkutatásban is – könnyebben megszerveződött, mint az olyan, tudományos szempontból balkanizált régiókban, mint Kelet-Közép-Európa.¹³ A kommunikáció és a média kutatása az ibero-amerikai régióban már az 1950-es években elkezdődött, és bár a különböző elnyomó rezsimiek idején sok iskola bezárt, ezek utóbb újranyitottak, az 1970–1980-as évektől kezdődően pedig a legtöbb latin-amerikai ország folyamatosan kínál kommunikációs képzéseket.

Az akadémiai kutatás globalizációja a régiót is érintette, az ibero-amerikai térségben dolgozó kommunikációkutatók jelentős része külföldön folytatott doktori képzését követően visszatért hazájába, és az idegenben szerzett tudását és kapcsolatait visszaforgatta a hazai kutatói közösség életébe.¹⁴ Azonban a Nyugat részéről ez a viszony nem volt kiegyensúlyozott. Noha a térség iránt létezett (elsősorban észak-amerikai) érdeklődés, a latin-amerikai kutatókkal való együttműködés nem volt tipikus.¹⁵ Ennek következtében a régióban kialakult egy viszonylag autonóm, regionális kommunikációkutatási hagyomány,¹⁶ és egyedi tudományos társaságok jöttek létre, például 1959-ben a Centro Internacional de Estudios Superiores de Comunicación para América Latina.

Napjainkban a kommunikációkutatás nemzetközi terepén az ibero-amerikai régió egyre nagyobb jelentőséggel bír, a regionális, főként spanyol nyelvű lapok aránya a Scopusban, amely a legnagyobb nemzetközi tudományos bibliográfiai adatbázis, már 10% felett van, és az ibero-amerikai lapok száma és aránya egyre emelkedik. Emellett a régió élen jár a nyílt hozzáférésű (*open access*) folyóirat-kiadásban is – ezek aránya a kommunikáció- és a médiatudományok területén 90% feletti, miközben ez az arány a nyugati lapoknál kevesebb mint 5%. Mindez annak köszönhető, hogy a régióban nagy hagyománya van az államilag finanszírozott, egyetemeken által publikált, ingyenesen hozzáférhető folyóiratok kiadásának, eltérően a nyugati trendektől, ahol jellemzően profitorientált, kereskedelmi kiadók tulajdonában vannak a folyóiratok.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a tudományos közlemények terén az utóbbi évtizedben egyre erősödő *open access* mozgalom nem változtat ezen a különbségen, ugyanis nem előírás, hogy az *open access* publikációnak az ún. gyémántmodell szerint kell történnie. Ez a momentum nagyon fontos, hiszen a nyugati folyóiratkiadók – részben az *open access* mozgalom

¹² Jairo H. CIFUENTES-MADRID – Pablo LANDONI-COUTURE – Xavier LLINÀS-AUDET: *Strategic Management of Universities in the Ibero-America Region: A Comparative Perspective*. Cham, Springer, 2015.

¹³ Peng H. ANG et al.: Intellectual Balkanization or Globalization: The Future of Communication Research Publishing. 96(4) *Journalism & Mass Communication Quarterly* (2019) 963–979.

¹⁴ Claudia MELLADO: Major Trends of Journalist Studies in Latin America. A Meta-Analysis of Five Decades of Research. In David H. WEAVER – Lars WILLNAT (szerk.): *The Global Journalist in the 21st Century*. New York, Routledge, 2012, 413–425.

¹⁵ Steven H. CHAFFEE – Carlos GÓMEZ-PALACIO – Everett M. ROGERS: Mass Communication Research in Latin America: Views from Here and There. 67(4) *Journalism & Mass Communication Quarterly* (1990) 1015–1024.

¹⁶ Silvio WAISBORD: United and Fragmented: Communication and Media Studies in Latin America. 4(1) *Journal of Latin American Communication Research* (2014) 55–77.

nyomására – kidolgoztak egy *for-profit open access* modellt, amelyben az olvasók nem fizetnek a cikkeért, így formálisan teljesül a szabad hozzáférés, a szerzőnek viszont fizetnie kell, nem is keveset. A némi eufemizmussal „cikfeldolgozási díjnak” (*article processing charge*) nevezett publikációs díj ugyanis cikkenként átlagosan 1000–5000 dollár körüli összeget jelent, amelyet a szerzőnek kell megfizetnie a folyóirat számára.¹⁷ Az ibero-amerikai folyóiratok által használt gyémántmodellben sem a szerzőnek, sem az olvasónak nem kell fizetnie a publikálásért, mert azt nonprofit szervezetek, tipikusan egyetemek finanszírozzák.

A kommunikáció- és a médiakutatás nyugati dominanciája ellen számos kutató felszólalt mind a globális Dél, mind a centrumországok képviselői közül. Az egyenlőtlenségekre rámutató empirikus elemzések mellett elméleti, kritikai cikkek is születtek Latin-Amerikában,¹⁸ Afrikában,¹⁹ Ázsiában,²⁰ a Közel-Keleten²¹ és Kelet-Európában is.²² A kutatók szerint a kritika önmagában nem elégséges: ennél fontosabb alternatív ismereteket szolgáltatni a nemzetközi közösség számára.²³ A nem nyugati kommunikáció- és médiatudományi megközelítések és kutatások jobb nemzetközi láthatóságáért, a terület nyugati hegemoniájának csökkentéséért a feltörekvő világrégiók kutatóin kívül nyugati szerzők is felszólaltak.²⁴ Silvio Waisbord és Claudia Mellado azonban rámutat,²⁵ hogy a deveszternizáció különféle jelentésekkel rendelkező fogalom, amely a perifériarégiók kutatói számára mást jelenthet, mint a centrumországok teoretikusai számára. A nyugati kutatók a deveszternizáció alatt egyfajta fókuszeltolódást értenek, ahol a *mainstream* nyugati megközelítés jobban tekintetbe veszi a globális Dél régióinak tapasztalata-

¹⁷ Márton DEMETER – Romina ISTRATH: Scrutinizing what Open Access Journals mean for Global Inequalities. 36 *Publishing Research Quarterly* (2020) 505–522.

¹⁸ Asafa JALATA: Colonial Terrorism, Global Capitalism and African Underdevelopment: 500 Years of Crimes against African Peoples. 5(9) *The Journal of Pan African Studies* (2013) 1–42.; Louis A. PEREZ: 77(1) *Dependency. The Journal of American History* (1990) 133–142.

¹⁹ Molefi K. ASANTE: *The Afrocentric Idea*. Philadelphia, Temple University Press, 1998; Molefi K. ASANTE – YOSHITAKA Miike: Paradigmatic Issues in Intercultural Communication studies: An Afrocentric-Asiacentric Dialogue. 9(3) *China Media Research* (2013) 1–19.; Molefi K. ASANTE – YOSHITAKA Miike – JING Yin (szerk.): *The Global Intercultural Communication Reader*. New York, Routledge, 2013; Molefi K. ASANTE: *Afrocentricity*. Trenton, Africa World Press, 1988; Omwoyo B. ONYANCHA: Open Research Data in Sub-Saharan Africa: A Bibliometric Study Using the Data Citation Index. 32 *Publishing Research Quarterly* (2016) 227–246.

²⁰ YOSHITAKA Miike: The Asiatic Turn in Asian Communication Studies: Shifting Paradigms and Changing Perspectives. In ASANTE–YOSHITAKA–JING i. m. (19. lj.) 111–133; Pimolporn YUTISRI: The Publishing Industry in Thailand. 32 *Publishing Research Quarterly* (2016) 261–265.

²¹ Omar AL-GHAZZI: Citizen Journalism in the Syrian Uprising: Problematizing Western Narratives in a Local Context. 24(4) *Communication Theory* (2014) 435–454.

²² Márton DEMETER: The Global South's Participation in the International Community of Communication Scholars. From an Eastern European Point of View. 34(2) *Publishing Research Quarterly* (2018) 238–255.

²³ ASANTE–YOSHITAKA–JING i. m. (19. lj.).

²⁴ Lásd pl. Shelton A. GUNARATNE: De-Westernizing Communication/Social Science Research: Opportunities and Limitations. 32(3) *Media, Culture & Society* (2010) 473–500.; Ray TAPAS: To De-Westernize, Yes, but with a Critical Edge: A Response to Gunaratne and Others. *Media* 34(2) *Culture & Society* (2012) 238–249.; Georgette WANG (szerk.): *De-Westernizing Communication Research: Altering Questions and Changing Frameworks*. New York, Routledge, 2011; Silvio WAISBORD: Three Challenges for Communication and Global Social Change. 25 *Communication Theory* (2015) 144–165.

²⁵ Silvio WAISBORD, S. – Claudia MELLADO: De-Westernizing Communication Studies: A Reassessment. 24 *Communication Theory* (2014) 361–372.

it, kutatási eredményeit és elméleteit. A nyugati világon kívül azonban a deveszternizáció inkább a teljes akadémiai eurocentrizmus megváltoztatását jelenti, egy többpólusú tudományos világrend kiépítését, amelyben a nyugati megközelítés csak egy lehetséges forma számos más megközelítés mellett.²⁶

A fenti rövid áttekintés természetesen távolról sem kimerítő, hiszen a deveszternizáció, az ázsia- vagy az afrocentrizmus önmagában is óriási irodalommal rendelkezik, még a kommunikációtudományon belül is, nem beszélve arról, hogy – mint fentebb már említettem – a kommunikációtudomány történetének metaelemzése, vagyis a kommunikációkutatás történetéről szóló irodalom is könyvtárnyi terjedelmű.²⁷ Céлом mindössze annak illusztrálása volt, hogy a kommunikációkutatás egy rendkívüli ütemben fejlődő, igen jelentős nemzetközi intézményesüléssel rendelkező, a saját fejlődésére és mozgásterére is reflektáló terület.

3. A kommunikáció- és a médiatudományok intézményesülése Magyarországon

Bajomi-Lázár Péter 2015-ben még így írt:

Magyarországon a mai napig nem ismerik el önálló tudományként a kommunikáció- és a médiatudományt. Ezt jelzi, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának ma sincs ilyen szakosztálya, e tudományterületen nem lehet akadémiai doktori fokozatot szerezni. Pedig 1969 óta, vagyis a Tömegkommunikációs Kutatóközpont létrehozásától kezdve folynak itt kutatások e téren. Ugyancsak 1969-ben jött létre az első szakfolyóirat, a Rádió és Televízió Szemle, amely 1980 után Jel–Képként működött tovább. 1983 óta szerepel a diszciplína az egyetemi képzésben, 1997 óta pedig doktori program formájában is működik. 2005-ben jött létre a Magyar Kommunikációtudományi Társaság.²⁸

Azóta történtek változások, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) három társadalomtudományi osztályának (I., II. és IX. osztály) határozata alapján az osztályok delegáltjaiból 2018 májusában megalakult az MTA Kommunikáció- és Médiatudományi Osztályközi Állandó Bizottsága, ami az elnök, Nyíri Kristóf szavaival szólva annak jele, hogy a „kommunikáció- és a médiatudományok az elmúlt évtizedekben egységes, erős belső koherenciával bíró diszciplínává váltak”.²⁹

Ezzel könnyen egyetérthetünk, hiszen ma már a magyar kommunikációkutatás is sok évtizedes múltra tekint vissza. A kommunikáció oktatásáról valamilyen formában először az 1970-es évek végétől lehetett hallani, a kezdeményezők között találhatjuk György Pétert, Wessely Annát és Horányi Özsébet. Kezdetben a kommunikáció- és médiatudományok még csak specializációk sem voltak, csupán az merült fel, hogy legyenek olyan tárgyak, amelyek a kommunikációról és a médiáról szólnak. Az 1980-as évek második felében megjelent a szakos képzés igénye, párhuzamosan az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottságának állásfoglalásával, amely

²⁶ Bernd REITER: *Pluriverse. The Geopolitics of Knowledge*. Durham, Duke University Press, 2018.

²⁷ POOLEY–PARK i. m. (4. lj.).

²⁸ BAJOMI-LÁZÁR i. m. (2. lj.) 5.

²⁹ NYÍRI Kristóf (szerk.): *Kommunikáció- és médiatudomány*. Akadémiai bemutatkozás. Budapest, MTA, 2018.

nyelvi és kommunikációs nevelésről értekezett a közoktatásban, köznevelésben, ami pedig hosszú távon erre felkészült tanárokat igényelt.

Később az 1993-as felsőoktatási törvény nyomán létesült kommunikáció szak az egyetemi és a főiskolai környezetben egyaránt. Alapdokumentumát a képesítési követelmények jelentették, s ebben már benne rejtett a későbbi szakirányok lehetősége. A PhD-képzés indulásához 1997-ben teremtődtek meg a feltételek – a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskoláján belül ekkor indult a Kommunikáció Doktori Program, társadalomtudományi alapozással. A kommunikációs doktori képzést később rövid időre az Eötvös Loránd Tudományegyetem fogadta be, majd 2013-ban indult el a Budapesti Corvinus Egyetemen (BCE) a Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola, amely jelenleg is képez doktoranduszokat a kommunikáció- és médiatudományok területén.³⁰

A jelenleg működő Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola két korábbi intézmény, a Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola és a Szociológia Doktori Iskola fúziójából jött létre a Corvinus Egyetemen. A doktori iskola két önálló programmal, a Szociológia és a Kommunikációtudomány Doktori Programmal működik, folytatva az alapító doktori iskolák munkáját, megőrizve azok értékeit és hagyományait.³¹ Ugyanakkor a két tudományág szorosabb együttműködése lehetőséget biztosít a multidiszciplinaritás előnyeinek kihasználására a tudományos életben és a munkaerőpiacon egyaránt. A doktori iskola honlapjának megfogalmazása szerint a Kommunikációtudományi Doktori Program célja az elméleti és az alkalmazott kommunikáció kérdéseinek vizsgálata, a kommunikáció fogalmának, a társadalomban betöltött szerepének és elméleti kontextusának tisztázása, valamint szociológiai, pszichológiai, kulturális és antropológiai feltárása.

A program kiterjed a kommunikáció társadalmi beágyazottságának, működésének, valamint a média területén zajló folyamatok kulturális, politikai, gazdasági, technológiai és jogi aspektusainak komplex vizsgálatára. A képzés a kritikai, globális és interdiszciplináris megközelítés jelentőségét hangsúlyozza. A kommunikáció- és médiatudományi elméleti és módszertani ismeretek nyújtása mellett a társult tudományterületek széles spektrumát ölelik fel a vezetett témák, többek között a vizuális kommunikáció és a kultúra, a digitális média és a jövőkutatás, az érvelés és a retorika, a kognitív nyelvészet és a pszichológia, valamint a viselkedéstudomány és a kommunikáció különböző alkalmazott szakterületei jelennek meg (egészség-, környezet-, család- és politikai kommunikáció).³²

A képzés nyelve néhány éve már az angol, ennek megfelelően a doktori iskola a hallgatói állomány tekintetében nemzetközinek tekinthető. Azt is meg kell említeni, hogy a doktori képzés követelményei között megjelenik a jegyzett nemzetközi folyóiratban való publikálás, és a presztízsfaktorok szerepe is felértékelődik, vagyis a magasabb presztízsű folyóiratokban megjelent cikkek több kreditet érnek, mint a kevésbé jegyzett lapokban megjelent publikációk. Következésképpen elmondhatjuk, hogy a hazai kommunikáció- és médiatudományi képzés legmagasabb szintjén, a doktori iskolában kifejezetten nagy hangsúlyt fektetnek a nemzetközi sztenderdek figyelembevételére.

³⁰ DEMETER–HORÁNYI i. m. (3. lj.).

³¹ <https://bit.ly/3Hg5IrS>.

³² <https://bit.ly/3NOIzPw>.

Annak ellenére azonban, hogy régiókban, így Magyarországon is, egyre jobbak az akadémiai nemzetköziesítés feltételei, és kommunikációkutatásunk is egyre inkább közelít a nemzetközi kiválóság szunderdjeihez, a régió kommunikáció- és médiakutatásának láthatósága még mindig meglehetősen alacsony. A régió országai sok regionális kommunikációkutató szerint még mindig konszolidálódó államoknak számítanak mind oktatási-kutatási gyakorlatukat, mind intézményeiket tekintve, ezért a régió országai és a nyugati tudományos élet közötti szakadék még mindig jelentős. Kutatások sora mutatja, hogy még napjainkban is igen nagy kihívás komoly tudományos publikációs tevékenységet folytatni a régió tagállamaiból – legalábbis a nyugati kollégákkal összehasonlítva. Történeti vizsgálatok azt mutatják, hogy az egész térségre jellemző a kommunikációkutatás ébredező állapota, hiszen a legtöbb poszt-socialista országban Magyarországhoz hasonlóan csak az 1990-es évektől kerülhetett sor egyáltalán a sajtószabadságot feltételező tudományos feltárásokra.

Egy átfogó kutatás, amely elsősorban Horvátország, Szlovénia, Szerbia és Lengyelország kommunikációkutatására terjed ki, rámutat, hogy az elmúlt harminc év intézményesedése (egyetemi képzések, tudományos folyóiratok, nemzeti és regionális szervezetek) dacára, még mindig nincs koherens képünk a diszciplína karakteréről a régióban.³³ Pozitív fejlemény ugyanakkor, hogy a térségben ma már számos kommunikációkutatással foglalkozó folyóiratot adnak ki. A közép- és kelet-európai régió legtöbb kommunikáció- és médiatudományi folyóirata azonban helyi nyelven jelenik meg, és nem indexálják a jelentősebb nemzetközi adatbázisok, például a Scopus vagy a Web of Science. Mivel nem áll rendelkezésünkre semmiféle egységes és átfogó adatbázis a regionális kommunikációs folyóiratokról, a számukat is csak becsülni tudjuk.³⁴

A Central and Eastern European Online Library adatbázisában 598 szociológiai folyóirat közül 15 szerepel mint kizárólagosan kommunikáció- vagy médiatudományi folyóirat. Manuális kereséssel további 19 lapot találunk, és ez a lista közel sem teljes. Ezek közül sajnos egy sem került a Social Sciences Citation Index listájára, és a SCImago-Scopus is csak hét címet indexál.³⁵ A listákon nem szereplő folyóiratok közül ugyanakkor a SCImago számos kiadványt jegyez, összességében jelenleg 31 Kelet-Európában kiadott és a Scopusban indexált nemzetközi

³³ Ezzel foglalkozik Zrinjka Peruško két tanulmánya a volt Jugoszlávia térségéről. Zrinjka PERUŠKO: Rediscovering the Mediterranean Characteristics of the Croatian Media System. 27(4) *East European Politics and Societies* (2013) 709–726; Zrinjka PERUŠKO: Media Pluralism Policy in a Post-Socialist Mediterranean Media System: The Case of Croatia. 6(2) *Central European Journal of Communication* (2013) 204–218.

³⁴ A Magyar Kommunikációtudományi Társaság honlapja szerint legalább öt magyar diszciplináris folyóirat van Magyarországon: a *KOME: An International Journal of Pure Communication Inquiry*, a *Jel-Kép*, a *Médiakutató*, az *Információs Társadalom* és a *Me-Dok*. Ezek közül pusztán a *KOME* jelentet meg kizárólag angol nyelvű cikkeket. A *Central European Journal of Social Sciences and Humanities* 11 kommunikációs folyóiratot tart nyilván egyedül Lengyelországból (*Central European Journal of Communication*, *Communication Today*, *Discourse and Communication*, *Images*, *The International Journal of European Film*, *Performing Arts and Audiovisual*, *Intercultural Communication*, *Media i Społeczeństwo*, *Media – Kultura – Komunikacja*, *Psychology of Language and Communication*, *Social Communication*, *Media – Kultura – Teologia*). Ha hasonló produktivitást feltételezünk mind a 23 közép- és kelet-európai országból, akkor azt mondhatjuk, hogy a térség kommunikáció- és médiatudománnyal foglalkozó folyóiratainak a száma 150 és 250 közöttre tehető, de mivel nincs még közelítő adatunk sem a valószínűleg nagy számú orosz nyelvű lapokról, ez a becslés meglehetősen esetleges.

³⁵ DEMETER Márton: Trendek és mintázatok a nemzetközi, regionális és hazai kommunikációkutatásban. *Jel-Kép*, 2018/2., 8–27.

kommunikáció- és médiatudományos folyóirat létezik a SCImago szerint. Korábbi kutatások ugyanakkor azt is megállapítják, hogy a kelet-európai lapokban a kelet-európai (leggyakrabban helyi) szerzőség nagyon felülreprezentált (átlagosan 80% feletti). Nem csak arról van szó tehát, hogy mi nem jelenünk meg nyugati lapokban: nyugati szerzők, sőt, gyakran még a szomszédos országok szerzői sem jelennek meg nálunk. Hiányzik az a fajta regionális összefogás, amely például az ibero-amerikai térségben tapasztalható (természetesen ezt részben a nagyobb mértékű nyelvi-kulturális homogenitás is magyarázza).

A regionális láthatóság, mint már korábban említettem, a nemzetközi szinten meglehetősen korlátozott, de a helyzet a legerősebb folyóiratok esetében különösen rossz. A vezető nyugati kommunikációkutatási folyóiratokban a kelet-európai tartalom szinte a nullával egyenlő. Az ICA és az NCA által kiadott vezető folyóiratok 94%-a amerikai és nyugat-európai kutatók cikkeit tartalmazza, a közép-kelet-európai tartalom mindenhol 1% alatt van, sőt a kilenc vezető, nemzetközi tudományos társaság által kiadott folyóirat közül négyben még soha egyetlen kelet-európai szerző sem publikált. Az ICA három vezető lapja, a *Human Communication Research*, a *Communication Theory* és a *Communication, Culture and Critique* együttvéve 1681 cikket jelentetett meg az elmúlt évtizedekben, ezekből összesen három származik a keleti-európai térségből, közülük is kettő az utóbbi két évben, ami azért javuló tendenciát mutat.³⁶

Akárminnyire is hasonló fejlődési utat jártak be a régió országai a kommunikáció- és a médiakutatás tekintetében, a hazai helyzet több szempontból is speciális, néhány valódi különlegességgel. Szabó Gabriella a magyar kommunikációkutatás múltjáról és jelenéről szóló kiváló könyvfejezetében paradoxnak nevezi a hazai állapotot.³⁷ A szerző arra utal, hogy egyfelől a diszciplína kiválóan intézményesült: számos egyetemi tanszékkal és egyetemi szintű képzési programmal bír, a hallgatók körében pedig rendkívül népszerű már az 1990-es évek óta: eddig közel tízezer jártak a képzésre. A legsikeresebb kommunikáció szakokra csak nagyon magas pontszámmal lehet bejutni, ezért ezek a programok igen szelektívek – a BCE-re például csak a jelentkezők negyedét veszik fel.

A képzésben részt vevő hallgatók fizetni is hajlandók a képzésért – az ösztöndíjasok száma kevesebb mint 5%. A szak iránti töretlen érdeklődés azt mutatja, hogy a hallgatók elégedettek a képzéssel, és munkaerőpiaci szempontból a kommunikáció szakos diploma kifizetődő. Ennek megfelelően számos egyetem kínál kommunikáció szakos képzést: egyedül a fővárosban nyolc egyetemen van kommunikáció szak, de Szegeden, Debrecenben és Pécsen is lehet e tudományterületen diplomát szerezni. Az intézményesülés további része, hogy 2005-ben megalakult a Magyar Kommunikációtudományi Társaság, és azóta is töretlenül működik, rendszeresen konferenciákat szervez, folyóiratokat gondoz. Másfelől viszont az akadémiai közösség meglehetősen szegmentált, nem épült be kellőképpen sem a hazai, sem a nemzetközi kutatói közösségbe. Szabó példaként említi, hogy jelenleg nem lehet nagydoktori címet szerezni kommunikációtudományból, vagyis a legmagasabb hazai tudományos rang formálisan nem nyitott a diszciplína képviselői számára. A viszonylag gyenge, bár kétségkívül egyre erősödő tendenciát mutató nem-

³⁶ DEMETER i. m. (22. lj.).

³⁷ Gabriella SZABÓ: *Communication and Media Studies in Hungary (1990–2020)*. In Maureen C. MINIELLI et al.: *Media and Public Relations Research in Post-Socialist Societies*. Lanham, Lexington, 2021.

zetközi láthatóság mellett problémaként merül fel, hogy kevés nemzetközi kutatási pályázatban szerepelnek sikeresen magyar kommunikációkutatók.

A magyar kommunikációkutatás történetének egy másik speciális aspektusa, hogy – ellenében a legtöbb poszt szocialista országgal – a rendszerváltás előtt is zajlott érdemi, szakmai szempontból a nemzetközi sztenderdeknek is megfelelő médiakutatás. A legjelentősebb eredményeket a több mint ötven éve alapított Tömegkommunikáció Kutatóközpont munkatársai érték el, amelynek nemzetközi hatását és történetét máshol részletesebben is bemutattam.³⁸ A kutatóközpontban az 1980-as években olyan tanulmányok születtek, amelyeket a legrangosabb nemzetközi folyóiratok publikáltak, például a *Journal of Communication*, a *Media, Culture & Society* vagy a *European Journal of Communication*. A kutatóközpont a nemzetközi szakmai vérkeringésbe is beágyazódott, a munkatársak és kifejezetten a kutatóközpont vezetője, Szecsckő Tamás, kiváló kapcsolatot ápol a magyar származású George Gerbnerrel, aki a kommunikációs szakma legjelentősebb nemzetközi képviselői közé tartozott, és az idő tájt a szakma vezető lapjának, a *Journal of Communication*nek is főszerkesztője volt.

A nyolcvanas években a vezető tudományos folyóiratokban való megjelenés tekintetében a Tömegkommunikációs Kutatóközpont működésének eredményeképp a magyar kommunikációkutatás olyan országokat is megelőzött, mint Japán vagy Németország, a *Journal of Communication*ben pedig egyedül Magyarország képviselte a teljes szocialista tömböt. Ha tehát a magyar kommunikációkutatás tradícióját keressük, akkor a Tömegkommunikációs Kutatóközpontra kell gondolnunk – ez alapján a diszciplína története hazánkban is több mint ötvenéves, és kezdetben az ország méretéhez képest a nemzetközi élvonalhoz tartoztunk, ráadásul a kutatók a szocialista berendezkedés következtében ezt az eredményt jelentős ellenszélben érték el.

4. A kortárs kommunikációkutatás nemzetközi jelentősége és hatása

A kommunikáció- és a médiakutatás minden kétséget kizáróan a 21. század egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb diszciplína a társadalom- és a bölcsészettudományok körében. Népszerűségét, növekvő jelentőségét három különböző, mégis szervesen összefüggő hullámnak köszönheti. Egyfelől a 20. század második felétől kezdődően a tömegkommunikáció jelentősége hihetetlen módon megnőtt a modern tömegtársadalmak életében. A korai propagandakutatásoktól kezdődően nyilvánvalóvá vált, hogy mind a társadalmi, mind a politikai változások, sőt a politikai hatalom megszerzésének és megtartásának legfontosabb motorja is a kommunikáció, amely a tömegtársadalmak esetében szinte valamennyi esetben mediált, vagyis a tömegtájékoztatási eszközökhöz kötött. Innentől kezdve sem a szociológusok, sem a politikatudósok nem kerülhették el többé a kommunikációról és a médiáról folytatott diskurzusban való tevékeny részvételt; a médiaelemzések kötelező elemmé váltak a társadalomtudományos kutatás szinte valamennyi területén. A nemzeti médiumok elterjedését hamarosan a média globalizációja követte, ennek következtében a média kultúráközvetítő szerepe jelentősen felértékelődött: a 20. század második felében egyértelművé vált, hogy a tömegtársadalmak lakói mind saját, mind

³⁸ DEMETER Márton: Kelet és Nyugat között: A Tömegkommunikációs Kutatóközpont fénykora. *Jel-Kép*, 2020/3., 28–34.

más nemzetek kultúrájával elsősorban a médián keresztül találkoznak, és ez utóbbi eset akár kizárólagos is lehet. A média kitüntetett szerepe így egyértelművé vált a nemzetközi kapcsolatok, az interkulturális relációk kutatói és a globális politikai elemzők számára, de elidegeníthetetlen része lett a kulturális tanulmányoknak és a művészeti kutatásoknak is.

Másfelől e folyamatnak újabb, rendkívül jelentős lökést adott a digitális kommunikáció globális elterjedése, a számítógép által mediált kommunikáció trónfoglalása az analóg tömegkommunikáció felett, az internet megjelenése és rohamos elterjedése.³⁹ A digitalizáció exponenciálisan növelte a különböző médiumok megjelenését, a médiatartalmak és a média által elérhetővé tett szolgáltatások mennyiségét, és drasztikusan kiterjesztette a média közönségét is. A közönség elérésének eszközei a digitális média elterjedésével igen változatos formákat öltöttek, a korábbi tömegkommunikációs feladatokat pedig – például tájékoztatás, tanítás és szórakoztatás – számos másik egészítette ki, és ezek napjainkra már az élet szinte valamennyi területét fellelik. A különféle digitális eszközök által kínált kommunikációs technológiák áthatják, sok esetben egyenesen szabályozzák nemcsak a tájékozódást és a szórakozást, de táplálkozási szokásainkat, bioritmusunkat, életvezetésünket, párválasztásunkat, politikai preferenciáinkat, hobbi-jainkat, kulturális választásunkat, identitásunkat is befolyásolják, ha ugyan meg nem határozzák.⁴⁰ A kommunikációs technológiák fejlődésével a kommunikáció vizsgálata szubhumán szinteken is teret hódít, megjelenik az orvostudományokban, a nanotechnológiai stúdiókban, a genetikában és a hálózattudományok legkülönbözőbb területein.⁴¹

Harmadsorban a közösségi média megjelenése és rohamos elterjedése újabb lökést adott a kommunikációkutatásoknak, aminek eredményeként olyan radikális változások történtek a kutatói közösségen belül, amelyek – például a tömegkommunikáció esetében – az alapdefiníciók újragondolásával jártak. A szokásos feladó és vevő közti megkülönböztetés mára szinte kikopott a szakirodalomból, a közösségi médiumok ugyanis megszüntették ennek a dichotómiának a relevanciáját. A közösségi médiumok a tömegkommunikáció új szintjét jelentik, soha nem látott tömegek részvételével. Egyfelől a tartalomszolgáltatók és a fogyasztók egyaránt a résztvevői, másfelől ez utóbbiak olyan humán és szubhumán ágensek „játékszerei”, amelyek egyénre szabott stratégiákat alkalmaznak a szokások, a vásárlási és a politikai preferenciák és attitűdök befolyásolására.

A közösségi média esetében algoritmusok, embertömegek, professzionális ügynökségek, politikai és gazdasági ágensek igyekeznek hatást gyakorolni egymásra, és erre az egyetlen eszközük a szünet és határok nélküli, valamint időtlen kommunikáció. Ez a mediális tér az, ahol politikai választások dőlhetnek el, óriás embertömegek által követett sztárok és influenzerek születnek és tűnnek el, dollármilliárdokat hozó vásárlási trendek alakulnak ki, globális és regionális piaci szereplők bukkannak fel és merülnek a feledés homályába. A közösségi médiáról mára egyértelműen kiderült, hogy az egyik fontos, ha nem a legfontosabb terepe mind a politikai, mind a gazdasági, mind pedig a kulturális hatalom és tőke felhalmozásának, ezért működésének

³⁹ SZÜTS Zoltán: *Online – az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019.

⁴⁰ FEHÉR Katalin: *Digitalizáció és új média. Trendek, stratégiák, illusztrációk*. Budapest, Akadémiai, 2016.

⁴¹ Albert-László BARABÁSI: *Network Science*. Cambridge, Cambridge University Press, 2016. Magyarul: BARABÁSI Albert-László: *A hálózatok tudománya*. Budapest, Libri, 2017.

kutatása, szabályozása – adott esetben meghekkelése – elemi társadalmi érdekké vált.⁴² A médiához és a kommunikációhoz professzionálisan értő szakemberek jelenléte a társadalmi valóság minden színterén – tudomány, politika, gazdaság, művészetek, jog stb. – nélkülözhetetlenné vált, a kommunikációs kutatások pedig ma már a társadalmi fejlődés megértésének, szabályozásának és kontrollálásának alapvető előfeltételei.

A kommunikáció- és a médiatudományok nemzetközi megbecsültségét és hatását empirikusan is igazolhatjuk néhány tudományometriai adattal. Először is az egyetemi rangsorok megmutatják, hogy kommunikáció- és médiatudományos képzés a világ szinte valamennyi országában zajlik, jelenléte kifejezetten erős az elitegyetemeken, mint amilyen például a London School of Economics, a King's College vagy a University College London Angliában, a Stanford University, a Columbia University, a Massachusetts Institute of Technology, a Berkeley vagy a Yale University az Egyesült Államokban, vagy az ázsiai térség legerősebb egyeteme, a Nanyang Technological University. A folyóiratok szintjén ez az erős jelenlét még plasztikusabb: a Google Scholar top 20-as listáján a legnagyobb mérhető tudományos hatással rendelkező humán folyóiratok közül nem kevesebb mint 12 kommunikáció- és médiatudományos folyóirat szerepel, az első öt helyen pedig kizárólag kommunikációval foglalkozó lapot találunk (*Digital Journalism, Journal of Communication, Journalism Studies, International Journal of Communication, Journalism*). A SCImago adatbázisában több mint ötszáz nemzetközi kommunikációs és médiatudományi folyóiratot találunk, köztük számos olyat, amely vezető helyet foglal el a több mint 7600 folyóiratot számláló teljes társadalomtudományos listán is (*New Media & Society, Journal of Communication, Communication Methods and Measures, Digital Journalism* stb.).

5. Összefoglalás

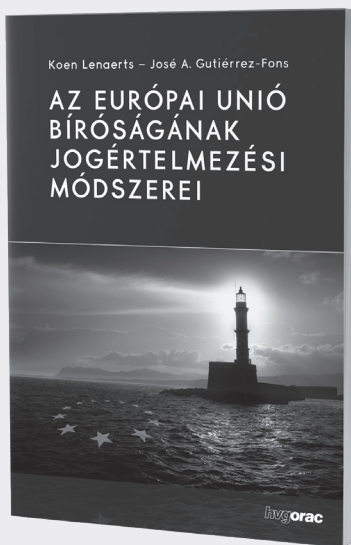
Mit mondhatunk összefoglalásként a fentiek alapján a kommunikáció- és a médiatudományok helyéről a társadalomtudományok között? Mindenekelőtt meg kell állapítsuk, hogy – ellentétben a Magyarországon időnként felbukkanó véleménnyel – a tudományterület egy évszázados intézményesülési múlttal rendelkező akadémiai diszciplína, amely az új évezred legfontosabb társadalmi kérdéseit kutatja. A kommunikációs technológiák fejlődése töretlen, azonban a technológiai fejlesztések nem adnak választ önmagukban szabályozási kérdésekre, nem mondanak sokat azokról a társadalmi kihívásokról, amelyekkel részben maguk az új technológiák állítanak szembe minket. Hogyan, mire, milyen feltételekkel használjuk a médiát? Milyen előnyöket és veszélyeket rejt magában a globális digitális összekapcsolódás, a tömeges kommunikáció elérhetősége, a közösségi média túlbecsülhetetlen hatása a politikai, a gazdasági és a kulturális életre?

Az ezekre a kérdésekre adott válaszok egyének, cégek, társadalmak sorsát dönthetik el, és nem véletlenül kerültek a frontvonalba a kommunikációs és a médiaelemzések. A globális trendeket felismerve ma már mind a vállalati, mind a közsférában elengedhetetlenek a kommunikációhoz és a médiához professzionálisan is értő szakemberek, ennél fogva a kommunikációs diplomák szerepe felértékelődött. A legnevesebb hazai és nemzetközi egyetemek kínálnak kom-

⁴² KOLTAY András: *Az új média és a szólásszabadság*. Budapest, Wolters Kluwer, 2019.

munikációs képzéseket, amelyek a hallgatóság körében rendkívül népszerűek, a kommunikációs problémákkal foglalkozó tudományos folyóiratok pedig a társadalom- és a humántudományok élvonalában teljesítenek, bizonyos metrikák, például a Google Scholar h-indexe szerint pedig letarolják a mezőnyt. Ennek alapján elmondható, hogy a kommunikációkutatás egyrészt népszerű, másrészt nagy hatású tudományterület, mégsem nevezhetjük „pusztán” divatosnak vagy „felkapottnak”. Népszerűségének ugyanis történetileg is kimutatható, szerves technológiai és társadalmi fejlődés ágyazott meg hosszú évtizedeken keresztül, és az is egyértelműen látható, hogy a modern társadalmak, sőt az összembari társadalom legfontosabb, ugyanakkor egyelőre még nem kellő alaposággal ismert területeit kutatja.

AZ EURÓPAI UNIÓ BÍRÓSÁGÁNAK JOGÉRTELMEZÉSI MÓDSZEREI

FORDÍTÓK:

Lukács Adrienn,
Orbán Endre,
Simon Emese Réka

ÁRA:

5000 Ft

SZERZŐK:

Koen Lenaerts,

az Európai Unió Bíróságának elnöke
és az Európai Unió jogának professzora a Leuveni Egyetemen

José A. Gutiérrez-Fons,

az Európai Unió Bíróságának jogi referense

orac.hu → EU-, nemzetközi jog